

JORMA KALELA: **Historian tutkimusprosessi, metodinen opas oman ajan historiaa tutki-ville.** Oy Gaudeamus Ab, Helsinki 1972.

Taustaa

Tieteellistä tutkimusta käsittelevät metodioppaat ovat vielä suomen kielellä harvinaisuuksia. Antti Eskolan *Sosiologian tutkimusmenetelmiä* on luettu niin sosiologiassa, valtio-opissa kuin historiassakin jonkinlaisina metodopin klassikkoina. Jorma Kalelan *»Historian tutkimusprosessi»* on tarkoitettu historian opiskelijoille, mutta Eskolan teosten tapaan tätä uutuutta voi suositella myös politiikan tutkijoille ja sosiologeille. Jos Antti Eskolan teoksissa keskeistä osaa näyttelee (hieman eklektinen) eri tutkimusmenetelmien käsittely, niin Kalelan *»tutkimusprosessissa»* on *»juoni»*, punainen lanka, joka kulkee läpi koko teoksen. Kyseessä ei ole pelkkä metodien luku-kirja, vaan metodologinen ja tiedepoliittinenkin kannanotto.

Oppikirjaksi tarkoitetun teoksen arvostelussa on kaksi mahdollista strategiaa: tarkastella teoksen pedagogisia ansioita ja puutteita tai toisaalta kiinnittää huomiota tiukasti itse asiaan, teoksen sisäiseen logiikkaan. Nämä kaksi strategiaa eivät tietenkään ole toisiaan poissulkevia. Joskus voi kuitenkin syntyä tapauksia, joissa oppikirja on tehokkaampi (nimenomaan oppikirjana) painottaessaan luettavaa logiikan kustannuksella. Tässä arvostelussa tutkitaan lähinnä Jorma Kalelan teoksen logiikkaa, ei sen arvoa oppikirjana. Tätä valintaa voi perustella sillä, että *»tutkimusprosessi»* on enemmän kuin pelkkä oppikirja. Se on kannanotto yhteiskuntatieteiden metodologiaan.

Historia ja yhteiskuntatieteet

Kalelan huomioiden lähtökohdانا on, *»ettei asettuminen historian ulkopuolelle onnistu mil-*

tään yhteiskuntatieteeltä». Toisaalta jokaisella historioitsijalla on oma teoriansa. Ajatus individualisovasta, uniikkeja tapahtumia etsivästä tieteestä on Kalelan mukaan illuusio. Historiatiede voi olla — ja sen pitäisikin olla — myös generalisoivaa ja komparatiivista, yhteiskuntatiedettä siinä missä politiologia ja sosiologiakin.

Kalelan kritiikki kohdistuu sekä positivistiseen yhteiskuntatieteeseen että traditionaaliseen historiankirjoitukseen. Kumpaankin yhtä oikeutetusti ja perustellusti. Yhteiskuntatieteen puolella Kalela uskaltautuu arvostelemaan nuorten suomalaisten yhteiskuntatieteilijöiden suurta ihannetta Johan Galtungia ja varoittaa induktiivisen otteen vaaroista. Keskeistä ei ole faktojen keräily, keskeistä eivät ole hienosyiset menetelmät, vaan näkemys, kirikkaat käsitteet, deduktio. Sankarihahmokseen Kalela loitii historioitsijan joka peräytyy näkemyksistään vasta kun viimeinenkin toivo hypoteesin testaamiseksi on menetetty, joka ei antaudu tutkimusmenetelmien tai lähteiden *»heiteltäväksi»*, vaan *»taistelee»* esiin vastaukset niihin kysymyksiin, jotka hän on itselleen asettanut.

Tällainen näkemys tieteestä on lähellä klas-sisia ihanteita, kaukana viimeaikaisista *»luopumisfilosofioista»*, joiden mukaan *»lähteet puhuvat»* (todellisuudessa ne puhuvat sitä, mitä ne pannaan puhumaan) tai vasta *»menetelmät tekevät tiedettä»* (todellisuudessa ne tekevät tiedettä teorioiden ehdoilla).

Kalelan perustelut historian ja yhteiskuntatieteiden yhteenkuuluvuudesta ovat monitasoisia lähtien tutkimuskohteen yhteydestä päätyen selitysmalleihin ja tutkimusmenetelmiin. Kaikilla tasoilla argumentaatio ei — johtuen jo teoksen oppikirjaluonteesta — ole yhtä vahvaa. Suomalaisessa keskustelussa historian ja yhteiskuntatieteiden suhteista Kalelan esitys on silti varmasti tähän mennessä perustelluin puheenvuoro.

Historia ei ole uniikkisten ilmiöiden tarkastelua. »Ainutkertaista ei voida sellaiseksi osoittaa ilman säännönmukaisuutta». Kalela kutsumiinkin tiettyjä historiallisia ilmiöitä, joita aikaisemman terminologian mukaan olisi kutsuttu uniikkeiksi, »ei-tyyppillisiksi». »Ainutkertaiseksi väitetty ilmiö on siis eräiden toistuvien, so. yleisluonteisten ilmiöiden ominaisuuksien ainutkertainen yhdistelmä.» Kalela torjui jyrkästi (mm. Jan-Magnus Janssonin esittämän) ajatuksen siitä, että historiankirjoituksessa ei yleistettäisi ja että vain yhteiskuntatieteille suotaisiin tämä jalo tehtävä. Kysymys on hänen mukaansa yleistysten tasosta. Historiassa tyydytään Kalelan käsityksen mukaan alempaan abstraktion tasoon; tarkastellaan myös ei-tyyppillisiä ilmiöitä, sellaisia tapahtumia, joiden »mittaamiseen on käytetty niin monta muuttujaa, että niiden yhdistelmänä syntyneeseen luokkaan tulee vain yksi yksikkö».

Jos historialla ja yhteiskuntatieteillä on sama tutkimuskohde, jota tosin tarkastellaan hiekan eri perspektiivistä, niin myös ilmiöiden selittäminen tai »ymmärrettäväksi tekeminen» on Kalelan mukaan näissä tieteissä periaatteessa samanlaista. Historioitsijat eivät useinkaan vaivaudu määrittelemään käyttämiään käsitteitä. arkikielestä ja teoreettisten konstruktioiden puutteesta on tullut suomalaisen historiankirjoituksen tuntomerkkejä. Kalelan kritiikki on kovaa:

»Tutkija, joka käyttää ylimalkaisia tai epämääräisiä käsitteitä, pettää itseään, jos kuvittelee voivansa esittää kestäviä tuloksia — itse asiassa hän ei itsekään tiedä mitä tutkii.» (s. 67).

Tämä historioitsijoille osoitettu arvostelu sopii suoraan myös suomalaisen politologian ja sosiologian kritiikiksi. Tietävätkö »faktori-analyttikkomme» todella, mitä tekevät? Jos tutkimuksessa ei ole selkeästi määriteltyjä käsitteitä tai teoriaa, niin ei ole mitään hyötyä luulotella itselleen, että lähteet yhtäkkiä ryhtyisivät »puhumaan». Mykkää ei saada lullamaan, vaikka kuinka hienosyisillä menetelmillä maanittelaisiin!

Kalelan tieteenihanteena on hypoteettis-deduktiivinen teoria. »Historioitsija (tai yh-

teiskuntatieteilijä, kirj. huom.) joka pyrkii laa-
timaan perushypoteesinsa kannalta relevant-
tien aikaisempien tutkimustulosten pohjalta
sisäisesti ristiriidatonta kokonaisuutysta, hah-
mottaa siten itselleen juuri tuollaista edellä
mainittua hypoteettis-deduktiivista teoriaa.»
Ideaali on kirkas, mutta sen konkretisaatio
käytännön tutkimuksiin vaikeaa.

Rakennekokonaisuudet ja selittäminen

Kalelan tutkimus rakentuu ei-originelleilta osiltaan lähinnä E. H. Carrin ja Pentti Renvallin ajatuksiin. Jos Carr antaa Kalelan työlle intellektuaalisen pohjavireen, niin Renvall puolestaan edustaa suomalaista auktoriteettia, jonka ajatuksiin tukeutuen »historian tutkimusprosessi» nivoutuu kotimaiseen akateemisen keskusteluun.

Renvallin merkitys korostuu erityisesti luvussa »Historiallisen synteesin rakennusperiaatteista», jossa Kalela pohtii historiallisen selittämisen luonnetta. Analyysin lähtökohdaksi on ns. *rakennekokonaisuus*, jolla tarkoitetaan »sellaisten ilmiöiden muodostamaa joukkoa, jolle on yhteistä jokin säännönmukainen suhde ja joka on poikkeukseton». Tällaisia säännönmukaisia suhteita voivat muodostaa ihmisten tavoitteet tai vaikkapa tietyn sosiaalisen kerrostuman käyttäytymistapa. Rakennekokonaisuuksia käyttävä historioitsija voi turvautua sekä intentionaalisin että kausaalisiin selityksiin, tarkastella yhtä hyvin ihmisten motiiveja kuin sosiaalisia normeja. Edellytyksenä on vain se, että syntyy mielekkäitä tapahtumaketjuja, joilla on selvä alku- ja päätepisteensä.

Rakennekokonaisuuden ideana on, että asioita tulisi tutkia kontekstissaan, niiden luonnollisissa yhteyksissä. Mutta tällaisten selvien, päätepisteillä varustettujen kokonaisuusien löytäminen (renvallilaisen historioitsijan keskeinen tehtävä) nähdäkseni kaventaa historioitsijan tehtäväalaa. Toinen kritiikin aihe on rakennekokonaisuuskäsitteen teoreettinen epäselvyys. Kolmanneksi kyseinen käsite vaikeuttaa historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden kommunikaatiota.

Mielekkäitä tapahtumaketjuja, joilla on alkunsa ja loppunsa, on varmasti olemassa. Erityisen helposti löydämme tällaisia tapahtumien kulkuja diplomaatiasta, sodista ja rau-

hoista, hallitsijoiden valtakausista, siis juuri niistä ilmiöistä, joita akateeminen historiankirjoituksemme on kiihkeästi analysoinut (oliko herttua X tietoinen, että kardinaali Y oli-kin saanut keisarilta tietää 15. 2. 1634, että ruhtinas Z oli-kin huijari?).

Mutta on olemassa myös muun tyyppisiä tapahtumia. Ihmiskunnan populaatiodynamiikan, ekologisen kriisin tai taloudellisen makromuutoksen historia ovat sellaisia prosesseja, joihin renvällilaisen historioitsijan on parasta olla asettelematta rajapyykkejään ja adjektiivetaan (mielekäs, kokonainen). Nämä prosessit ovat näet enemmän tai vähemmän »sokeita» ja palautumattomia, osa evoluutiota, joka on ihmislajin sisällä muotoutunut erikoislaatuiseksi. Suomalaiselle historiantutkijalle tämä yhteiskunnallisten prosessien materiaallinen (materialistinen) tausta on toistaiseksi ollut suoranainen »terra incognito», maa, johon kunniallisen säädystään tietoisien historioitsijan ei ole ollut lupa astua. Näin siis rakennekokonaisuus, tutkimuksen »tärkein apuväline» kaventaa historioitsijan tutkimuskenttää.

Rakennekokonaisuuksia käyttävä historioitsija etsii siis säännönmukaisia, poikkeuksettomia suhteita. Mutta kun säännönmukaisuutta, poikkeusta ja suhdetta ei tarkemmin määritellä, voi tutkijamme periaatteessa etsiä mitä tahansa. Säännönmukaisia, poikkeuksettomia suhteita voidaan jostain ilmiöjoukosta löytää äärettömän monta lukumäärän riippuessa kussakin yksityistapauksessa siitä, kuinka pieniin osiin maailman paloittelemme (ajallisesti, paikallisesti, tapahtumien psykologisen, sosiaalisen, ekologisen puolen suhteen jne.). Jokainen poikkeuskin on itsessään ilmeisesti säännönmukainen suhde!

Rakennekokonaisuuskäsitteen vaikeus piilee siinä, ettei sen teoreettista statusta ole täsmällisesti määritelty. Rakennekokonaisuudessa ei ole kysymys selittämisestä. Kalelahan toteaa, että rakennekokonaisuuksia käyttävä historioitsija voi selittää ilmiönsä sekä kausaalisesti että intentionaalisesti. Rakennekokonaisuus ei ole itsessään selitys. Rakennekokonaisuus ei ole myöskään teoria. Eihän siinä ole määritelty mitään käsittejärjestelmää, eikä tämän käsittejärjestelmän ja empirian vastavuussuhteita.

Kalela antaa ymmärtää, että rakennekokonaisuus on lähinnä tutkimuksen apuväline, tapa tarkastella lähteitä. Asiat pitää sovittaa toisiinsa, jotta niistä tulisi mielekkäitä (rakennekokonaisuuksia). Mutta kuitenkin todetaan, että ihmiselle pitäisi osoittaa »hänen paikkansa rakennekokonaisuuksien kehityksessä». Kysymys ei nyt enää voi olla menetelmästä (mitä hyödyttäisi ihmiselle »osoittaa hänen paikkaansa» historioitsijan apuvälineiden kehityksessä?), vaan jostain olemassa olleesta tai olevasta.

Tilannetta voi verrata 1920-luvun Neuvostoliitossa käytyyn dialektiikkakeskusteluun. Eräät toverit olivat sitä mieltä, että dialektiikka on vain maailman tiedostamisen metodi (*Bogdanov, Buharin*). Toiset (ns. *deborinistit*) taas kannattivat ajatusta, että dialektiikka on metodi, mutta tämän lisäksi katsoivat, että itse maailma on dialektinen. Renvall ja Kalela eivät hekään tyydy ajatukseen, että rakennekokonaisuus olisi vain apuväline. Ihmiselle on osoitettava hänen paikkansa!

Kolmas kritiikin aihe on rakennekokonaisuus kommunikaation esteenä. Kysymys on siitä, kannattaako historioitsijoiden — kritiikki voitaisiin kohdistaa myös yhteiskuntatieteilijöihin — luoda omia sisäisiä käsittejärjestelmiään, kasvattaa terminologista viidakkoa. Kalelan esitystä lukiessa tulee usein mieleen ajatus, että termi rakennekokonaisuus voitaisiin (ainakin joissakin yhteyksissä) korvata yleisellä tieteellisellä terminologialla. Voitaisiin esim. käyttää käsitettä systeemi ja sen tila. Kun sanotaan, että systeemi on jossain tilassa, merkitsee se, että sen elementtien välillä täytyy vallita tietyt säännönmukaiset suhteet. Kun nämä suhteet muuttuvat, systeemi vaihtaa tilaansa (vrt. Kalelan ilmaus »rakennekokonaisuus särkyi»). Tätä ehdotusta voitaisiin ehkä kritisoida sanomalla, että asia ei muuksi muutu lausutaanpa se sitten millä kielellä tahansa. Voi olla, että rakennekokonaisuuden ja systeemin tilan käsitteitä voidaan käyttää vaihtoehtoisesti. Erona on kuitenkin se, että systeemitieteelliset käsitteet ovat teoreettisesti vahvoja, matemaattisesti perusteltuja ja avoavat kehittelymahdollisuuksia moniin suuntiin (informaatio, entropia jne.).

Aikakäsité historiantutkimuksessa

Kalelan esitys historioitsijan aikakäsityksestä on teknillisluonteinen, ja sellaisenaan perusteltu. Ongelmana on löytää rakennekokonaisuuden päätepiestet. Kritiikkini ei kohdistu tältä osin Kalelan käsityksiin, mutta on saanut siitä virikkeen. Ajan käsittäminen »epäongelmaksi» on nähdäkseni yksi keskeisimpiä positivistisen yhteiskuntatieteen heikkouksia.

Ajan kokeminen ongelmattomaksi on varsin ymmärrettävää. Aika on sitä, mitä kello tikittää, vuosia, tunteja, sekunteja. Johtopäätökseksi tulee helposti, että aika on jotain tasaista ja absoluuttista. Näin ei ole asian laita. Aika on suhteellista. Biologiassa aikaa mitataan sukupolvissa. Ekosysteemin sisäisen kehityksen aikataulu on toinen kuin ihmisen ajanlasku. Tämä on viime aikoina pelästyen huomattu. Mutta ajan käsite vaihtelee myös eri kulttuureissa ja eri historian kausina. Ihmisen elämänrytmin muutoksella, aikakäsityksellä, joka huomioi sekunnitkin, on ollut syvällinen vaikutuksensa ihmiskunnan viimeaikaisessa kehityksessä. Tietokoneiden vaikutus ajantajuun tulee vielä varmasti aiheuttamaan käsityksissämme monia muutoksia.

Tämän kaiken implikaatio on selvä. Historioitsija tai yhteiskuntatieteilijä, joka kriittimästi operoi yhdellä aikakäsityksellä eri kulttuureissa ja eri historian kausina syyllistyy tavanomaiseen länsimaiseen kulttuuriharaan.

Yleisarvio

Kalelan teos antaa aihetta monen tyyppisille kommentteille. Tässä arvostelussa on puuttunut vain muutama kysymysryhmään. Tällainen valintoja suorittava kritiikki ei ehkä anna oikeudenmukaista kuvaa koko teoksesta. »Tutkimusprosessi» on tiukasti koossa pysyvä kannanotto ja opas tutkijalle (laudaturtyön tekijä voi sitä ehkä vielä kauhistella). Sen motivaatiotausta löytyy poliittisesta historiasta ja teoksen pääanti onkin tämän tieteenalan ja yhteiskuntatieteiden yhteyden osoittaminen. Mutta poliittinen historia on samalla Kalelan tutkimuksen rajoituksena. Taloushistorioitsija ei löydä tästä tutkimuksesta varmaankaan niin

paljon vihjeitä kuin diplomatian tutkija. Teoksen perspektiiviä rajoittaa myös tietty »akateemisuus», suurten linjojen puuttuminen. Mutta suuria linjoja ei kai yleensä ole tapana sijoittaa oppikirjoihin. Kalelan teosta voi lämpimästi suositella niin valtio-opin kuin sosiologiankin yliopistollisiin tutkintovaatimuksiin.

Ilmari Susiluoto